

**Ба Шӯрои диссертатсионии 6D.KOA-004 дар
назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
(734025, ш. Душанбе, кӯчаи Буни Ҳисорак,
шаҳраки донишчӯён, бинои таълимии
факултетҳои иқтисодӣ)**

ТАҚРИЗИ

**муқарризи расмӣ академики АМИТ, доктори илмҳои иқтисодӣ,
профессор Қаюмов Нуриддин Қаюмович ба рисолаи доктории Асрорзода
Убайдулло Саттор дар мавзӯи “Рушди ҳамкориҳои тижоратию иқтисодии
байни Ҷумҳурии мардумии Чин ва кишварҳои Осиёи Марказӣ”, ки ба
ҳимоя барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори илмҳои иқтисодӣ аз рӯйи
иҳтисоси 08.00.14 – Иқтисоди ҷаҳонӣ пешниҳод шудааст.**

1. Мубрамият ва зарурати баргузори таҳқиқот

Ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ дар замони баъд аз пошхӯрии Шӯравӣ ба шароити комилан нави рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва геополитикӣ дакка хӯрданд. Онҳо аз идораи марказонидашудаи Шӯравӣ комилан ҷудо шуданд ва ҳар яке роҳи рушди мустақили худро пеш гирифт, ки он ба консепсияҳои аз тарафи роҳбарияти ҷумҳуриҳо мақбул гардида, асос меёфт. Мутаассифона, баъзе аз ин консепсияҳо аз тарафи қувваҳои Ғарб оварда шуда буданд ва ба манфиатҳои ҳаётии ин ҷумҳуриҳо мувофиқ набуданд.

Ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ баъд аз пошхӯрии Шӯравӣ имконият пайдо карданд, ки бо давлатҳои ҳамсоя ва дигар давлатҳои дуру наздик ҷойгир шуда, мустақилона алоқаҳои иқтисодӣ, тижоратӣ, сиёсӣ дипломатӣ барқарор кунанд. Дар байни ин давлатҳо мавқеи Ҷумҳурии мардумии Чин хеле махсус буд. Аз рӯзҳои аввали мустақилият ҶМЧ тавонист, ки на танҳо робитаҳои ҳаматарафаи худро бо кишварҳои

Осиёи Марказӣ ба роҳ монад, балки ба тамоми давлатҳои ин кишварҳо робитаҳои дипломатӣ барқарор карда, суръати афзоиши риштаҳои тичоратию иқтисодиро ба маротибҳо тезонад.

Дар давоми 30-соли охир ҶМЧ бо ҳамаи кишварҳои Осиёи Марказӣ бо суръати баланд чунон робитаҳоеро барқарор намуд, ки имрӯз иқтисоди ин кишварҳо аз иқтисоди Чин вобастагии хеле калон дорад. Вобастагиҳои мазкур якхела нестанд ва пур аз масоилҳо ва душвориҳои ҳастанд, ки ҳар замон аз тарафи намояндагони илми иқтисод, сиёсатшиносон ва мутахассисон таъкид карда мешаванд. Ҳамаи онҳо ба чунин ақидаанд, ки ҳаҷм ва таркиби робитаҳои номбурда бояд тағйир ёбанд. Дар давоми 10-соли охир муҳаққиқони зиёде аз Пекин, Шанхай, Маскав, Тошканд, Алмаато, Бишкек ва ғайра монографияҳо ва диссертатсияҳои таҳия намуданд, ки ба масоили робитаҳои тичоратию иқтисодӣ байни кишварҳои Осиёи Марказӣ ва ҶМЧ бахшида шудаанд. Мутаассифона, аксари зиёди чунин нашрияҳо масоили душвори байни минтақаҳои Осиёи Марказӣ ва Чинро ба таври объективӣ нишон дода натавонистанд. Фарқияти байни диссертатсияи мазкур ва маводҳои дар тамоми қитъаи Авруосиё чопгардида дар он аст, ки дар диссертатсия ба таври комил тезутундиҳои вазъият аз назари манфиатҳои тарафайн хеле хуб нишон дода шудаанд ва мубрамияти мавзӯи таҳқиқоти Асрорзода Убайдулло Сатторро мо дар ҳамин дарк кардем.

2. Сатҳи асоснокии муқаррароти илмӣ, хулосаҳо ва тавсияҳо

Муқаррароти илмӣ, хулосаҳо ва тавсияҳои, ки аз таҳқиқоти диссертатсионӣ пеш меоянд, натиҷаи таҳлили ҳаматарафаи корҳои зиёди илмӣ-тадқиқотӣ, маводҳои конфронсҳои семинарҳо оид ба рушди робитаҳои тичоратию иқтисодии байни кишварҳои Осиёи Марказӣ ва ҶМЧ буда, истифодаи усулҳои аз санҷиш гузашта ва навъи коркарди иттилооти оморӣ, таҳлили далелҳои сершуморе, ки аз тарафи олимон ва

мутахассисон овардашудаанд, асоснокӣ ва эътимоднокии натоиҷи кори илмии муаллифро исбот менамоянд.

Бо боварии том гуфтан мумкин аст, ки асоснокӣ ва эътимоднокии хулосаву пешниҳодҳои таҳқиқоти диссертатсионии Асрорзода У.С. бо натиҷаҳо ва навғониҳои илмии аз тарафи муаллиф ба даст овардашуда, инчунин аз натиҷаҳои конфронсҳои байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ, семинарҳо ва мизҳои муддаваре, ки ба ин масоил бахшида шуда буданд ва мақолаю ахбороте, ки дар маҷаллаҳои тақризшаванда ба таъб расидаанд, тасдиқ мегарданд.

3. Эътиборнокии натиҷаҳои таҳқиқот ва навғониҳои илмии диссертатсия

Навғониҳои илмии тадқиқот аз таҳлил ва ҷамъбасти илмии ҷиҳатҳои назариявӣю амалии риштаҳои тиҷоратӣю иқтисодии байни кишварҳои Осиёи Марказӣ ва ҶМҶ иборат мебошанд ва дар шакли мухтасар дар поён оварда шудаанд:

1. Таҳаввули ҳамкориҳои тиҷоратӣю иқтисодии байни кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Чин мавриди таҳлил қарор гирифта, хулоса бароварда шудааст, ки мувофиқи он бо мурури замон ҳукумати Чин бештар манфиати худро дар ин макроминтақа ба назар мегирад ва ба таври пинҳонӣ як навъ рақобатро нисбат ба ширкатҳои Россия дар Осиёи Марказӣ роҳандозӣ намудааст. Натиҷаҳои равшани чунин рақобат ба нафъи ширкатҳои Чин мебошад. Исбот карда шудааст, ки ширкатҳои чиной ба ҳудуди Осиёи Марказӣ то ба ин сатҳ бо дастгирии ҳукумати Чин ворид мешаванд. Дар давраи аввали рушди робитаҳои номбурда ҷолибии молҳои Чин дар асоси собиткорона амалӣ гардонидани сиёсати демпинг амалӣ гардид. Тавассути чунин сиёсат дар минтақа нақшаи Чин ва чинойҳо дар назари мардум хеле баҳтар гардид. Дар айни замон сиёсати неолибералии Чин нисбати тиҷорат бо ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ боиси аз кор мондани бисёр корхонаҳое

гардид, ки ба истехсоли маводҳои истеъмоли халқӣ, асбобу анҷоми рӯзгор ва маснуоти бинокорӣ машғул буданд.

Ҳамчунин аҳамияти иҷтимоию иқтисодии робитаҳои тиҷоратӣ иқтисодии байни кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Чин ба таври мушаххас нишон дода шудааст. Аз ҷумла, торафт бештар қавӣ гардидани мақоми иқтисодии тарафҳои бо ҳамдигар тиҷорату ҳамкорӣ дошта, хусусиятҳои ба ҳам муқобил пайдо кардаанд, ки ин дар махсусгардонии иқтисод акси худро меёбад. Кишварҳои Осиёи Марказӣ ба Чин бештар ашёи хом интиқол мекунад ва Чин ба Осиёи Марказӣ – маводи тайёр, яъне Чин аз чунин робитаҳо арзиши иловагиро комилан аз худ мекунад.

2. Асосҳои назариявӣ концептуалии рушди муносибатҳои тиҷоратӣ иқтисодии байни кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Ҷумҳурии Мардумии Чин илман асоснок гардидаанд. Хулоса оид ба табиати неолибералӣ доштани Чин дар алоқаҳои иқтисодии беруниаш ва ба концепсияи “тиҷорати озод” содиқ будани ин давлат исбот карда шуда, зарурати ислоҳоти қатъӣ оид ба муносибатҳои болозикр, таъкид карда мешавад. Қайд гардидааст, ки робитаҳои тиҷоратӣ иқтисодии байни кишварҳои Осиёи Марказӣ ва ҶМЧ дар шакли муосир бештар манфиатҳои геополитикии Чинро инъикос менамоянд. Аз ин рӯ, зарурат ба миён меояд, ки чунин робитаҳо бо назардошти манофеъ ва талаботи тарафайн таҷдиди назар гарданд.

3. Тағйирёбии моделҳои рушди иқтисодии кишварҳои Осиёи Марказӣ, ки зери таъсири робитаҳои тиҷоратӣ иқтисодӣ бо Чин амалӣ гардидаанд, исбот карда шудааст. Кишварҳои Осиёи Марказӣ кӯшиш ба харҷ доданд, ки ба модели бисёртарафаи рушди иқтисод гузаранд. Чунин кӯшишҳо дар асл маъноӣ кам кардани вобастагӣ аз иқтисоди собиқ ҷумҳуриҳои шӯравӣро дошт. Дар модели нави ҳамкорӣ бартарии Чин эҳсос карда мешавад. Ҳукумати Чин тавонист, ки бо роҳи додани қарзҳои имтиёзнок, ҷудо кардани маблағҳо барои ёрии иқтисодӣ, зиёд

кардани ёрии башардӯстона ва ғайра бартарии худро дар байни дигар давлатҳои ҷаҳон ва хусусан, қувваҳои муҳимтарини геополитикии дунё таъмин карда тавонад.

4. Дар диссертатсия монеа, мушкилот ва номутаносибии ҳамкориҳои иқтисодӣ дар байни ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ ва ҶМҶ ошкор карда шудаанд. Исбот гардидааст, ки дар байни робитаҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ вобастагии бевосита вуҷуд дорад. Дар айни замон, робитаҳо бо Россия нисбатан суст гардида, бо Чину Туркияю Эрон афзоиш пайдо мекунад. Сар то сари ин макроминтақа равандҳои алайҳи ҳамгирӣ дар байни ҳуди ин кишварҳо ба назар мерасад. Дар айни замон муносибатҳои ҳамгирӣ бо Чин ва хусусан бо Ноҳияи Синзиян-Уйғур бо суръати баланд меафзояд. Мушкилоти асосӣ дар ин самт амалӣ гардонидани баробарвазнии дар ҳамкориҳои тиҷоратию иқтисодии Чин бо ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ мебошад. Ин хусусан, ба таносуби байни воридоту содирот дахл дорад, ки дар ҳар як ҷумҳурӣ хусусият ва сабабҳои ба худ хос дорад. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки ҳатто он кишварҳои Осиёи Марказӣ, ки бақияи тиҷоратишон бо Чин мусбат мебошад, ба нобаробарӣ ва номутавозунӣ роҳ медиҳанд, зеро онҳо ба Чин асосан ашёи хом интиқол менамоянд. Аз ин рӯ, бояд ҳамаи кишварҳои Осиёи Марказӣ кӯшиш ба харҷ диҳанд, ки на танҳо фарқияти тиҷоратӣ, балки таркиби таносубҳои тиҷорат комилан дигар карда шавад. Ба ғайр аз ин, зарур аст, ки хавфу хатарҳои иқтисодие, ки зимни чунин ҳамкориҳо бо Чин ба вуқӯъ мепайвандад, дар доираи меъёрҳо нигоҳ дошта шаванд.

5. Дар диссертатсия асоснок гардидааст, ки равандҳои минтақавии ҳамгирӣ ба дигаргунсозии сохторӣ ниёз доранд. Пешниҳод мешавад, ки байни ин кишварҳо шабакаи истеҳсолию тиҷоратӣ дар шакли пурра, яъне то ба сатҳи истеъмол расонидани мавод ташкил карда шаванд. Хеле муҳим аст, ки кишварҳои Осиёи Марказӣ ҳамкориҳои байни ҳамдигариро, ки самараи синергетикӣ дорад аз

ҳамкориҳо бо кишварҳои дурдаст авлотар донанд. Дигаргуниҳои таркибӣ метавонад дар чорчӯбаи созмони ягонаи ҳамгирии иқтисодӣ (ба мисоли Иттиҳоди иқтисодии Аврусиё) низ суръат гирад.

6. Исбот гардидааст, ки дар шароити вусъат ёфтани равандҳои ҳамгирии иқтисодӣ дар минтақа асоснок намудани зарурати густариши ҳамкориҳои иқтисодии кишварҳои Осиёи Марказӣ бо ҶМЧ тавассути моделҳои гуногун ба миён омадааст. Гуфтушунидҳои дутарафа ва бисёртарафа оид ба ҳамгириҳо бояд дар асоси ба назар гирифтани манфиатҳои умум гузаронида шаванд. Баъзан монеаҳо буданд, ки асосан тавассути тезутанд гардидани муносибатҳои байни давлатҳои ҳамсоя рух дода буданд ва ба он оварда расонидаанд, ки хароҷоти нақлиёту логистика дар доираи минтақа ба маротиб зиёд шуданд. Ба андешаи муаллиф, дар ҳамкориҳои тиҷоратӣ иқтисодӣ байни кишварҳои Осиёи Марказӣ ҳамкориҳои ҳар як давлат бо Чин таъсири назаррасе доранд. Ҳар қадар чунин ҳамкориҳо бо Чин вусъат ёфтан гиранд, ҳамин қадар ҳамгириҳои минтақаҳои иқтисодӣ ба монеаҳо бештар дучор мегарданд. Аз ин рӯ, муаллиф кӯшиш ба харҷ додааст, ки роҳҳои гармонизатсияи алоқаҳои тиҷоратӣ иқтисодии ҳар як давлат ва тамоми минтақара ба ҳарду самт аз назари рушди бошиддат нишон диҳад. Муайян карда шудааст, ки чунин пайвастагӣ бештар дар асоси такмили сохторҳои истеҳсолот, воридот ва содирот амалӣ мегарданд.

7. Дар таҳқиқот мушаххас гардидааст, ки мавқеи Осиёи Марказӣ дар рушди иқтисодии дарозмуддати Ноҳияи Синзиян-Уйғури Чин хеле калон мебошад. Ин бобат концепсияҳои гуногуне вуҷуд доранд, ки дар асоси интиқоди сиёсати имрӯзаи Чин таҳия гардидаанд. Чин кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки алоқаҳои иқтисодӣ байни Ноҳияи Синзиян-Уйғур ва кишварҳои Осиёи Марказӣ таҳти ҳамон нақшаи амалиаш, ки ин кишварҳоро ҳамчун манбаи ашёи хом мешуморад амалӣ гардад. Чунин нақша дар ояндаи дур кор карда наметавонад ва бояд қабилан ба

манфиати тарафайн тағйир ёбад. Кишварҳои Осиёи Марказӣ бояд имкон пайдо кунанд, ки бо роҳипойдор гардонидани баробарвазний ба Ноҳияи Синзиян-Уйғур ба миқдори зарурӣ маводе интиқол созанд, ки ҳиссаи баланди арзиши иловагӣ дошта бошад.

8. Исбот шудааст, ки рушди минбаъдаи робитаҳои тиҷоратию иқтисодии байни кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Ноҳияи Синзиян-Уйғури Чин аз амалӣ гардонидани нақшаҳои мавҷуда, ки 3 хати нақлиётии Камарбанди иқтисодии Роҳи бузурги Абрешимро дарбар мегирад, вобастагӣ дорад. Инчунин, мувофиқи ақидаи муаллиф ҳарду тараф бояд алоқаҳои логистикиро дар асоси стандартҳои байналмиллалӣ комилан роҳандозӣ намоянд. Чунин муносибатҳо танҳо дар сурате авҷ мегиранд, ки агар аз дигаргуниҳои ҷиддии сохторӣ бархӯрдор бошанд, ки онҳо бештар манфиати содиркунандагони ашёи хомро дарбар гирад ва тадриҷан ҳиссаи ашёи хом паст рафта, ҳиссаи маводи коркарди он ва ҳаҷми содироти он афзудан гирад.

9. Дар натиҷаи гузаронидани таҳқиқот қайд шудааст, ки дар байни кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Ноҳияи Синзиян-Уйғури Чин имкониятҳои ҳамгироии савдо ва кооператсияи истеҳсолот ниҳоят зиёд мебошанд. Чунин имкониятҳо дар асоси омӯхтан ва бештар тавачҷӯҳ кардан ба таҷрибаи Шӯрои ёрии байниҳамдигарии иқтисодӣ, ки то пошхӯрии Шӯравӣ байни давлатҳои сотсиалистӣ амал мекард роҳандоз шуданаш мумкин аст. Он амалия ба махсусгардонии байнидавлатӣ ва ҳамкориҳои истеҳсолӣ, ки ба кооператсияи он така мекард асос ёфта буд. Танҳо чунин тарзи муносибат метавонад зимни дигаргунсозии сохторӣ зиддиятҳои мавҷударо бартараф карда тавонад.

10. Самтҳои асосии дурнамои рушд ва роҳҳои баланд бардоштани самаранокии робитаҳои иқтисодӣ дар байни Чин ва кишварҳои Осиёи Марказӣ асоснок карда шудаанд. Исбот гардидааст, ки болоравии минбаъдаи чунин робитаҳо аз дигаргун сохтани концепсияҳои

муносибатҳои берунии иқтисодӣ ва коста намудани манфиатҳои геополитикии Чин дар ин минтақа вобастагии зич дорад. Хеле зарур аст, ки ин бобат ҳамшарикӣ хусусию давлатӣ ва усулҳои сершумори он байни ду тараф моҳирона истифода бурда шавад. Тасдиқ гардидааст, ки алоқаҳои ҳамгирӣ бо Чин тавассути баланд бардоштани сатҳи инноватсионӣ ва иттилоотӣ чунин равандро амалӣ гардад.

4. Мундариҷаи кор. Ҷанбаҳои мусбӣ ва норасоӣҳо

Тадқиқоти диссертатсионии пешниҳодшуда аз муқаддима, 5 боб, хулосаву пешниҳодҳо ва 220 номгуи адабиёт иборат аст. Маводҳои таҳлилии таҳқиқот дар 30 ҷадвал, 5 диаграмма ва 3 нақша инъикос ёфтаанд.

Дар муқаддима муҳимияти мавзӯ, дараҷаи омӯзиши он, ҳадаф ва вазифаҳои таҳқиқот, объект ва предмети тадқиқоти диссертатсионӣ, наwgониҳои илмӣ диссертатсия мушаххас гардидаанд, аҳамияти амалӣ ва натоиҷи муҳимтарини он, ки дар раванди тадқиқот ба даст омадаанд, мавриди муҳокима қарор гирифтаанд (саҳ. 5-19).

Дар боби аввал - **“Ҷанбаҳои назариявӣ методологии ҳамкориҳои тиҷоратӣ иқтисодӣ байни мамлакатҳои Осиёи Марказӣ ва Ҷумҳурии Мардумии Чин (ҶМЧ)”** - рушди раванди чунин ҳамкориҳо, асосҳои назариявӣ концептуалии ҳамкориҳои иқтисодӣ тиҷоратӣ байни ҶМЧ ва кишварҳои Осиёи Марказӣ, инчунин аҳамияти иҷтимоӣ-иқтисодии пешравии ҳамкориҳои тиҷоратӣ ва иқтисодӣ дар байни ҶМЧ ва ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ мавриди муҳокимаи илмӣ қарор гирифтанд. Дар ин боб вазъи имрӯзаи ҳамкориҳо бо ҶМЧ аз назари бурдубоҳт ба таври рӯшан инъикос ёфтанд (саҳ. 24-81).

Муаллиф дар ин боб ба раванди ҳамкориҳои тиҷоратӣ иқтисодӣ дар байни кишварҳои Осиёи Марказӣ ва ҶМЧ таваҷҷӯҳи махсус зоҳир намуда, тавассути ҷадвалҳо ва диаграммаҳо суръати баланди чунин ҳамкориҳоро мушаххас намудааст ва исбот кардааст, ки чунин суръатҳо

ва дигаргуниҳои таркибӣ нисбат ба робитаҳои, ки кишварҳои ин минтақа бо давлатҳои дигар доштанд, хеле тезтар ва ғаъолтар буданд. Муаллиф ба таври махсус қайд мекунад, ки дар ин давра ҚМЧ оиди стратегияи сиёсӣ ва иҷтимоӣ-иқтисодии худ нисбати ҳамкориҳои дар боло зикршуда ақидаҳои ҳақиқии худро паҳн намекард ва чунон вонамуд мекард, ки кишварҳои Осиёи Марказӣ доимо таҳти таъсири геополитикии Русия буданд ва мебошанд.

Дар айни замон муаллиф тавонистааст таҳаввулоти ақидаҳои роҳбарияти ҚМЧ-ро нисбат ба робитаҳои тиҷоратӣ иқтисодии байни кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Чин хеле моҳирона ошкор созад ва тавассути далелҳо ва рақамҳо мушаххас гардонад. Мо тарафдори он андешаҳои муаллиф ҳастем, ки нисбати ғояҳо ва концепсияҳои ҳамкориҳои тиҷоратӣ иқтисодии байни ҚМЧ ва кишварҳои Осиёи Марказӣ дар ҳамин боб оварда шудаанд. ҚМЧ тавонист, ки аз падидаҳои гуногуни таълимоти иқтисодӣ хеле оқилона ба манфиати худ истифода барад. Дар сиёсати дохилии ин давлат сиёсати ҳимояи истеҳсолкунандаи дохилӣ ва субъектҳои бозори дохилӣ амалӣ гардонида мешуд. Дар низоми алоқаҳои берунаи иқтисодӣ бошад, ду сиёсат собитқадамона амалӣ мегардид. Доир ба воридот роҳбарони Чин дар давоми 50-соли охир тавонистанд сиёсати протекционистии ғаъолро амалӣ гардонанд ва сиёсати содиротиашон бошад, бештар шакли неолибералӣ пайдо мекард.

Бо амалигардонии чунин ғояҳо Чин тавонист, ки иқтисоди кишвари худро ҳамчун “фабрика”-и молҳои истеъмолии ҷаҳонӣ ташаккул бидиҳад ва дар сиёсати беруниаш ҳамаи он таҳаввулоте, ки аз сиёсати Созмони байналмилалӣ савдо бармеомад амалӣ гардонад. Бояд ин ҷо зикр намуд, ки давлатҳои рушдёфтаи капиталистӣ чунин сиёсатро амалӣ мекунониданд ва ин бобат натавонистанд, ки пеши роҳи сиёсати роҳбарияти Чинро бигиранд.

Амалӣ гардонидани чунин сиёсат ба ҳамин оварда расонид, дар давоми 30-сол кишварҳои Осиёи Марказӣ ба манбаъҳои ашёи хом барои саноати Чин табдил ёфтанд. Содироти Чин ба ин давлатҳо бошад, асосан аз маҳсулоте иборат буд, ки дорои сатҳи баланди арзиши иловагӣ аст. Дар натиҷаи босубот амалӣ гардонидани чунин сиёсат вобастагии иқтисодии ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ аз Чин ба маротибҳо афзуд ва Чин тавонист, ки дар байни ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ як навъ зиддиятро оиди ворид гардидан ба ИИАО роҳандозӣ намояд (1.2. саҳ. 45-61).

Дар боби дуюм - **“Таҳлили вазъи кунунӣ, тамоюл ва проблемаҳои ҳамкориҳои иқтисодӣ байни кишварҳои Осиёи Марказӣ ва ҶМЧ”** - мавриди муҳокима қарор гирифтанд. Дар ин боб тағйироти моделҳои рушди иқтисодӣ ва мушкилоти ҳамкориҳои иқтисодӣ байни мамӯлики Осиёи Марказӣ ва инчунин роҳҳои ба даст овардани баробарвазнии зимни ҳамкориҳои тиҷоратӣ иқтисодии кишварҳои Осиёи Марказӣ бо ҶМЧ дида баромада шудаанд. Дар ин боб кӯшиш ба харҷ дода шудааст, ки роҳҳои асосии бартараф намудани монеаҳо зимни ҳамкориҳои тиҷоратӣ иқтисодӣ байни олимону мутахассисон муҳокима гарданд.

Мазмуни асосии ин боб бештар аз душвориҳо ва дурнамоиҳои ҳамкориҳои тиҷоратӣ иқтисодӣ дар байни кишварҳои Осиёи Марказӣ иборат мебошад ва мазмуни ду параграфи аввал барои таҳия намудани параграфи сеюм заминаи хеле муфиди илмӣ фаро меоварад. Муаллиф ба он ақида мебошад, ки ҳамаи кишварҳои Осиёи Марказӣ баъд аз гузариш ба иқтисоди бозорӣ оиди амалӣ гардонидани модели ягона созиш карда натавонистанд. Баъзеҳо роҳи “табобати тақонӣ”-ро пеш гирифтанд, дигарон роҳи “рушди суботкорона”-ро ва натоиҷи чунин тарзи интиҳоби рушд низ ҳархела буд. Сатҳи имрӯзаи рушди баъзе нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ собит месозанд, ки Қазоқистону Қирғизистону Тоҷикистон, ки “табобати тақонӣ”-ро пеш гирифта

буданд, имрӯз аз Чин вобастагии хеле калон доранд ва қарзҳои аз Чин гирифта ба иқтисоди онҳо фишори хеле ҷиддӣ расонида истодаанд. Туркменистон ва Ўзбекистон, ки мувофиқи модели дигар ба иқтисоди бозорӣ гузаштанд, чунин вобастагӣ надоранд (агарчанде, ки онҳо низ ба ҚМЧ бештар ашӣи хом содир мекунанд).

Муаллиф дар бораи мушкилоти ҳамкориҳо ба таври васеъ таҳлилҳо гузаронидааст ва ба хулосаҳои ниҳоят ҷиддӣ омадааст, ки онҳо хусусияти тақдирсоз доранд. У қайд намудааст, ки агар таркиби муосири робитаҳои тиҷоратию иқтисодӣ байни кишварҳои зикргардида ва Чин ба таври ҷиддӣ мавриди ислоҳот қарор нагиранд, он гоҳ ба сари онҳо вобастагӣҳои падида хоҳанд омад, ки амнияти иқтисодӣ ва миллии онҳоро хеле мураккаб мегардонанд. Аз ин рӯ, дар дар диссертатсияи доктории Асрорзода У.С. якчанд тақлифҳои пешниҳод гардидаанд, ки иҷрои онҳо барои кишварҳои Осиёи Марказӣ характери ногузир дошта бошад.

Дар ин боб зимни таҳлили ҷиддии риштаҳои боло зикргардида муаллиф тақлиф месозад, ки ду вазифа дар байни кишварҳои Осиёи Марказӣ ва ҚМЧ нисбати робитаҳои тиҷоратию иқтисодӣ бояд ба таври ҳатмӣ амалӣ гардониданида шаванд:

1. Байни воридот ва содирот баробарвазнӣ роҳандозӣ гардад;
2. Ҳиссаи ашӣи хом ва маводи нимтайёр дар таркиби содироти чумхуриҳои Осиёи Марказӣ ба Чин ба маротибҳо кам карда шавад (2.2. сах. 93-106).

Дар боби сеюм – **“Равандҳои ҳамгирии иқтисодии минтақавӣ дар Осиёи Марказӣ ва роҳҳои бартараф намудани монеаҳо дар ин самт”** - ҷиҳатҳои асосии сохтори равандҳои минтақавии ҳамгирӣ, монеаҳои, ки пеши роҳи ҳамкориҳои иқтисодии минтақавиро мегиранд, инчунин ҳамкориҳои иқтисодии кишварҳои Осиёи Марказӣ бо назардошти алоқаҳои онҳо бо ҚМЧ дида баромада мешаванд. Ин бобат омили

зарурӣ ба таваҷҷӯҳи хонандагон, ки асосан аз мутахассисон иборат мебошанд, пешниҳод карда мешаванд. Муаллиф ба хулосае омадааст, ки рушди минбаъдаи ҳамкориҳои иқтисодӣ бидуни дигаргуниҳои сифатан нав амалӣ нахоҳад шуд ва ба манфиати ҳамгироии ҳарду тараф хизмат нахоҳад кард.

Боби мазкур ба таври муфассал таҳлили ҷанбаҳои сохтори равандҳои ҳамгироии минтақавиро дарбар мегирад. Муаллиф ба хулосае омадааст, ки суръати равандҳои ҳамгироии минтақавӣ чандон баланд нестанд ва ба манфиати рушди иҷтимоӣ-иқтисодии кишварҳои минтақа хизмати нокифоя мекунанд. Муаллиф ба таври муфассал монеаҳоеро, ки дар самти ҳамкориҳои иқтисодии минтақавӣ вучуд доранд, ошкор намудааст ва оиди роҳҳои бартараф намудани чунин монеаҳо якчанд ҷанбаҳои калидиро пешкаши хонандагон намудааст. Ӯ ба он ақида аст, ки аксари зиёди монеаҳои ошкоркардашуда назари илми иқтисод характери субъективӣ доранд.

Дар диссертатсия нишон дода шудааст, ки баъзе аз ин монеаҳо натиҷаи роҳандозӣ гардидани моделҳои гуногуни гузариш ба иқтисоди бозорӣ мебошанд. Аз назари интиқод оштикورونا муносибат намудан ба таклифу пешниҳодҳои, ки аз Созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ иқтисодӣ ва коршиносони аз давлатҳои Ғарб ба ин макроминтақа омада, ногузир бояд сабаби чунин ҳолатҳои ногувор ва андӯҳомез мегардиданд. Яке аз чунин ҳолатҳо аз байн рафтани сохтори бисёрсоҳавии саноат мебошад. Дар диссертатсия дуруст таъкид гардидааст, ки дар Қазоқистону Қирғизистон ва Тоҷикистону Ўзбекистон сохторҳои соҳавӣ саноат беш аз сад соҳаро дарбар мегирифт, ки аксари зиёди онҳо соҳаҳои коркарда маҳсулот буданд ва ашёи хоми пурсамари ин ҷумҳуриҳоро хеле пурсамар истифода мебуданд.

Дар диссертатсия қайд карда шудааст, ки иқтисоди Осиёи Марказӣ ду раванди ҳамгироиро аз сар мегузаронад:

1. Ҳамгиرويи дохилиминтақавӣ;
2. Ҳамгиرويи байниминтақавӣ

Ҳолати дуҷум Ҳамгиرويи байни иқтисоди кишварҳои Осиёи Марказӣ ва иқтисоди Чинро дарбар гирифтааст. Тадқиқоти Асрорзода У.С. гузаронида нишон медиҳад, ки чорабиниҳо доир ба Ҳамгиرويҳои дохили минтақавӣ хеле суст амалӣ мегарданд ва ба монетаҳои дучор мешаванд, ки ҳаллу фаслашон сангин мебошад. ҚМЧ роҳи хеле нозуки Ҳамгиرويи байниминтақавиро ба амал тадбиқ намуда истодааст. Моҳияти асосии чунин рафтор дар он мебошад, ки Чин Ҳамгиرويро бо тамоми минтақа роҳандозӣ наменамояд, балки кӯшиш менамояд, ки иқтисоди Чин бо ҳар як давлати Осиёи Марказӣ ба таври ҷудогона муносибатҳои Ҳамгиرويро ба пеш барад.

Ба Ҳама маълум аст, ки чунин рафтор хусусияти яктарафа дорад ва бештар барои амалӣ гардонидани манфиатҳои ҚМЧ равона карда шудааст. Сабаби чунин муносибат дар он аст, ки давлатҳои Осиёи Марказӣ то ҳол концепсияи Ҳамгиرويи иқтисодии байнихамдигариро надоранд ва нисбат ба Ҳамгирӣ бо Чин низ муносибати ҷудогонаро пеш гирифтаанд ва наметавонанд, ки аз як гиребон сар бароранд. Чунин тарзи муносибат ба иқтисоди ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ зарбаи назаррас мезанад ва хусусияти синергетикӣ Ҳамгиرويи иқтисодиро ба маротибҳо кам мекунад.

Хеле ҳайратовар аст, ки ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ то ҳол концепсияи ягонаи Ҳамгиرويи иқтисодиро надоранд. Дар айни замон ҚМЧ чунин концепсияро қор карда, мавриди истифода қарор додааст, ки он ба таълимоти мактаби неолибералӣ таъя менамояд.

Дар боби чорум - **“Нақши Ноҳияи Мухтори Синзиан-Уйғур (НМСУ) дар низоми иқтисодию тиҷорати Чин бо кишварҳои Осиёи Марказӣ”** - муаллиф ба мавқеи Осиёи Марказӣ нисбати рушди Ҳаматарафа ва мунтазами иқтисод тавачҷӯҳи махсус зоҳир мекунад,

тамоми комплекси муносибатҳои савдо ва иқтисодии Ноҳияи Мухтори Синзиян-Уйғурро бо кишварҳои Осиёи Марказӣ таҳлил менамояд ва оид ба имкониятҳои ҳамгирии иқтисодии Ноҳияи Синзиян-Уйғур бо иқтисоди кишварҳои Осиёи Марказӣ ақидаҳои худро, ки ин бобат нисбатан нав мебошанд, изҳор менамояд.

Дар ин боб муносибати ҳукумати марказии Чин нисбати ҳамгирии иқтисодӣ байни Ноҳияи Мухтори Синзиян-Уйғур ва кишварҳои Осиёи Марказӣ ба таври возеҳу равшан нишон дода шудааст ва қайд гардидааст, ки чунин муносибат низ ба ақидаҳои неолибералӣ таъяс менамояд. Амалӣ гардонидани чунин ақидаҳо зимни рушди робитаҳои тиҷоратию иқтисодӣ имкон хоҳанд дод, ки иқтисоди ноҳияи номбурда дар асоси истифодаи ҳаматарафаи базаи ашёи хоме, ки дар Осиёи Марказӣ мавҷуд аст, роҳандозӣ гардад.

Мувофиқи тадқиқоти муаллиф дар НМСУ саноати коркарди нафту газ бо суръати хеле тез рушд ёфтааст ва ҳоло ин ноҳия қодир аст, ки ба музофотҳои Марказӣ ва Шарқии Чин маводи коркарди нефтро равона намояд. Дар диссертатсия иттилооти геологҳои Чин оварда шудааст, ки мувофиқи он ноҳияи номбурда соҳиби конҳои бойтарини нафту газ мебошад, аммо ҳукумати Чин кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки ин конҳо баъд аз давраи дуру дароз мавриди истифода қарор гиранд ва то он давраҳо иқтисоди Синзиян бештар бо роҳи истифодаи хеле пуршиддати манбаъҳои амалӣ гардад, ки дар Осиёи Марказӣ ҷойгир шудаанд.

Дар айни замон диссертант оиди имкониятҳои оқилонаи ҳамгирии иқтисодӣ байни НМСУ ва Осиёи Марказӣ андешаҳои шахсии худро дорад, ки онҳо мавриди дастгирӣ мебошанд. Муаллиф пешниҳод дорад, ки робитаҳои байни ду тарафи номбурда дар асоси тағйироти сифатан нав, яъне тағйироте, ки ба дигаргуниҳои таркибӣ асос меёбанд таъяс намоянд. Моҳияти пешниҳоди муаллиф дар он аст, ки сатҳи коркарди маводе, ки дар байни ин ду тараф мавриди табодул

қарор мегирад, бояд ба ҳам наздик карда шавад. Ин таклифи диссертант дар ниҳояти кор ба он оварда мерасонад, ки сатҳи арзиши иловагӣ дар таркиби маводи содиршавандаю воридшаванда тақрибан якхел бошад.

Унвонҷӯ Асрорзода У.С. як таклифи хеле ҷолиберо ба миёнгузоштааст, ки дар адабиёти иқтисодӣ он бо нотакрорӣ худ фарқ мекунад, агарчанде, ки ин таклиф боиси баҳсу мунозираи доманадор мегардад. Муаллиф пешниҳод дорад, ки НМСУ ба ИИАО ҳамчун аъзо қабул карда шавад. Албатта ин таклиф душвориҳои зиёде ба пеш меояд, зеро ноҳияи номбурда ҷузъи таркибии ҚМЧ мебошад. Лекин ҳаминро бояд дар назар дошт, ки тавассути чорабинии мазкур ду лоиҳа ба ҳамдигар пайваст хоҳанд гардид. Сухан дар бораи лоиҳаи ИИАО ва лоиҳаи Камарбанди иқтисодии Роҳи бузурги Абрешим меравад.

Дар боби панҷум - **“Роҳҳои баланд бардоштани самаранокии ҳамкориҳои тиҷоратӣ иқтисодӣ дар байни кишварҳои Осиёи Марказӣ ва ҚМЧ”** - масоили рушди иқтисодии давлатҳои Осиёи Марказӣ ва ҚМЧ аз назари ҳаллу фасл намудани душвориҳои сохторӣ ва ҳудудӣ, инчунин роҳҳои ҳамоҳанг гардонидани робитаҳои иқтисодӣ байни кишварҳои Осиёи Марказӣ ва дурнамои ҳамоҳангсозии роҳҳои ҳамгироии байни Осиёи Марказӣ ва Чин баррасӣ карда шудаанд.

Ин боб бо илман асоснок будани сатҳи мантиқии худ фарқ мекунад. Ҳар се параграфи боби мазкур хусусияти эҷодкорона доранд ва аз онҳо хулосаҳои илмӣ ва пешниҳодҳои амалии зиёде бармеоянд. Муаллифи диссертатсия ақида дорад, ки барои амалӣ гардонидани пешниҳодҳои сохторӣ дар таркиби робитаҳои тиҷоратӣ иқтисодии байни Осиёи Марказӣ ва ҚМЧ, пеш аз ҳама, бояд робитаҳои иқтисодии байни кишварҳои Осиёи Марказӣ аз монеаҳои мавҷуда озод карда шаванд ва таркибашон торафт бештар хусусияти баробарвазнӣ пайдо намояд. Аз назари мантиқ андешаронии муаллиф оиди чунин вобастагӣ хеле дуруст аст, зеро баланд бардоштани сатҳи тавозуни муносибатҳои

байниҳамдигарии ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ дар асоси дигаргуниҳои ҷиддии сохторӣ ҷомаи амал мепӯшанд. Чунин дигаргуниҳо, бидуни шубҳа, ба риштаҳои тижратию иқтисодии байни Осиёи Марказӣ ва Чин бетаъсир намеронанд.

Хеле муҳим аст, ки диссертант, ин бобат, аз аввал то охири боби мазкур ақидаи худро баён намудааст, ки ҚМЧ зимни рушди минбаъдаи мунсибатҳои иқтисодиаш бо Осиёи Марказӣ манфиатҳои давлатӣ ва мардумии ин минтақаро бештар ва бештар ба назар гирад. Яъне суҳан дар бораи он меравад, ки рафтор ва кирдори Чин нисбати манфиатҳои оиди робитаҳои иқтисодӣ ва тижратӣ ба Осиёи Марказӣ ба принсипи адолат ва эҳтиром таъяс намояд. (саҳ. 236-283)

Дар хулоса натиҷаҳои мухтасари назариявӣ, методологӣ ва амалии таҳқиқоти диссертатсионӣ оварда шудаанд (саҳ. 283-293).

5. Нуқсонҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ

Таҳлили чуқури тексти асосии диссертатсия нишон медиҳад, ки дар баробари дастовардҳои намоёни илмӣ дар ин ҳуҷҷати басо муҳим баъзе камбудихо ва нуқсонҳо низ ба ҷашм мерасанд. Ба ақидаи мо диссертант ба чунин камбудихо роҳ додааст:

1. Зимни муҳокимаронӣ оиди дар минтақаи Осиёи Марказӣ набудани концепсияи рушди робитаҳои тижратию иқтисодӣ бо Чин муаллиф андешаҳои худро нисбат ба таҳия намудани чунин концепсияи илмӣ дар ҳар як давлати Осиёи Марказӣ ва инчунин таҳия намудани концепсияи умумии миллӣ барои тамоми минтақа баён нанамудааст. Муаллиф бояд аз назари ақидаҳои худ ва олимони дигаре, ки ба ин масъала ба таври ҷиддӣ машғул ҳастанд, бояд чунон концепсияро пешниҳод мекард, ки ё маҳсули ин ё он мактаби пешқадами муосир бошад, ё натиҷаи моҳирона ба ҳам пайваст намудани ақидаҳои якчанд мактаби иқтисодӣ бошад, ки асосҳои наздики методологӣ дошта бошанд. Суҳан дар бораи он меравад, ки ба концепсияҳои муосири

рушди алоқаҳои берунии Чин чунон концепсия муқобил гузошта шавад, ки амалӣ гардонидани он боиси ташаккули баробарвазни робитаҳои тиҷоратию иқтисодии кишварҳои Осиёи Марказӣ бо Чин гардад;

2. Ба андешаи мо нисбати моделҳои гузариш ба иқтисоди бозорӣ ва моделҳои рушди иқтисодии минтақа муҳокимаронии муаллиф яктарафа мебошад. Сухан дар бораи он меравад, ки ин моделҳо аз ҳамдигар хеле фарқ мекунанд ва дорои ҳадафҳои гуногун мебошанд. Бояд муаллиф ба таври равшану возеҳ аввал ба моделҳои гузариш ба иқтисоди бозорӣ баҳои объективонаи илмӣ меод ва баъд оиди умумият ва фарқияти моделҳои рушди иқтисодӣ, ки дар рафти гузариш ба иқтисоди бозорӣ пайдо шуданд, муҳокимаронӣ мекард;

3. Ба назари мо муаллифи диссертатсия зимни равшан намудани мушкилоти ҳамкориҳои тиҷоратию иқтисодӣ дар байни кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Чин ба мушкилиҳои хусусияти ғайрииқтисодӣ дошта, чандон тавачҷӯҳи ҷиддие зоҳир нанамудааст. Ин ҷо сухан дар бораи он зиддиятҳои меравад, ки хусусияти сиёсӣ, этнопсихологӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ доранд. Ба ҳама маълум аст, ки аз баъзе қонҳои тиллоӣ Қирғизистон қорқунони шаҳрвандии Чин дошта бо сабабҳои экологӣ ва этнопсихологӣ берун қарда шуданд. Чунин вазъиятро дар ҷумҳуриҳои дигари Осиёи Марказӣ низ мушоҳида қардан мумкин аст. Пешгирӣ нақардани онҳо метавонад ба ҳодисаҳои манфии ғайриқашдошт минбаъд ҳам оварда расонад;

4. Ба ақидаи мо зимни равшан намудани ҳамгироии иқтисодӣ дар байни НМСУ ва Осиёи Марказӣ муаллиф бештар ба масъалаи рушди инфрасохторӣ тавачҷӯҳ зоҳир намудааст ва ба масоили тараққиёти истеҳсолот ва аз ҷумла, кластерҳо ва нуқтаҳои инноватсионӣ қамтар машғул шудааст. Хеле хуб мешуд, агар муаллифи диссертатсия ақидаҳои нақтарини олимони соҳаи иқтисодро доир ба шаклҳои нави ҳамгироии

иқтисодӣ дар муносибати байни ин ду минтақа дида мебаромад ва оиди бартарихо ва нуқсонҳои чунин ақидаҳо андешаронӣ мекард;

5. Чӣ тавре, ки маълум аст ҳамгирии минтақавӣ ва байниминтақавӣ

хусусияти территориявӣ дорад. Чунин хусусиятро дар ба ҳам пайвастии ҳавзаҳои дарёҳо, силсилакӯҳҳо ва даштҳои муштарак дидан мумкин аст. Бояд муаллиф аз назари география ва экология ба ин масъала диққати зарурӣ меод;

6. Дар диссертатсия ба хатоҳои услубӣ ва имлоӣ низ роҳ дода шудааст.

Бояд қайд намуд, ки нуқсонҳои дар боло овардашуда ба сатҳи баланди таҳқиқот ва аҳамияти хеле назарраси диссертатсия, ки дар хулосаҳои назариявӣ ва пешниҳодҳои амалии муаллиф инъикос ёфтанд, таъсири ҷиддие расонида наметавонад.

Автореферат ба мундариҷа ва мантиқи диссертатсия мувофиқ мебошад ва тамоми маводи ҷопшудаи муаллиф мазмуни асосии ин таҳқиқотро инъикос менамояд.

7. Хулосаи умумӣ доир ба диссертатсия

Диссертатсияи доктории Асрорзода У.С. дар мавзӯи **“Рушди ҳамкориҳои тичоратию иқтисодии байни Ҷумҳурии мардумии Чин ва кишварҳои Осиёи Марказӣ”**, ки барои дарёфти дараҷаи илми докторӣ, аз рӯи ихтисоси 08.00.14- Иқтисоди ҷаҳонӣ пешниҳод гардидааст, бидуни шубҳа, тадқиқоти комилан анҷомёфта ба ҳисоб меравад, фарогири навгониҳои илмӣ мебошад ва метавонад ба инкишофи минбаъдаи илми иқтисодӣ ва ташаккули муносибатҳои иқтисодии байналхалқӣ таъсири муфид ва дарозмуддат расонад.

Ҳамин тавр, кори илмию тадқиқотии Асрорзода У.С. ба талаботи КОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба диссертатсияҳои докторӣ аз рӯи ихтисоси 08.00.14 – Иқтисоди ҷаҳонӣ мувофиқат

